

BALÁZS ATTILA

Az Erzsébet-kilátó története

Az Erzsébet-kilátó a főváros legmagasabb pontján, 529 méter magasan fekszik a tengerszint felett. A János-hegy neve az egyik legkésőbb rögzült budapesti helynév. Sokáig kérdéses volt a hivatalos elnevezés, és párhuzamosan használták a Pozsonyi-hegy és a János-hegy megnevezést még a 20. század első éveiben is. A Pozsonyi-hegy név alapjául az a legenda szolgált, hogy a hegytetőről tiszta időben állítólag látni lehetett a pozsonyi vár négy tornyát. A János-hegy elnevezés eredete ugyancsak bizonytalan: egyesek szerint egy itt felállított Szent János szobortól ered, más források úgy vélik tudni, hogy Hunyadi János életét a közelben mentette meg egy gyönyörű görög Márta nevű leány. Ami biztos, hogy mindkét elnevezés megmaradt napjainkban is, de letisztult állapotban: a János-hegy lett a legmagasabb hegycsúcs, melyen a kilátó is áll, a Pozsonyi-hegy pedig az a hegygerinc, mely a János-hegytől a Szépjuhásznégig, a Budakeszi útig nyúlik. Akár el lehetett látni az egykori koronázó városig, akár nem, a panoráma mindig is a kirándulók kedvelt célpontjává tette a János-hegyet. A természetjárás a nagy pesti járványokat követően jött divatba, amikor a tehetősek villákat építettek a budai hegyek oldalában, hogy jó levegőn élhessenek, a kevésbé tehetőseknek a kirándulás, túrázás maradt. A sok kiránduló fellendítette a vendéglátást is: gomba módra épültek és nyíltak meg a vendéglők, fogadók, egy-egy neves étterem túrák végpontjaként is szolgált. Ugyancsak a 19. század 70-es éveire esik a hazai kilátó-építési hullám. A legfontosabb szervezet ebből a szempontból a Magyarországi Kárpát Egyesület volt, mely 1873-ban alakult. Sok kortárs a vezetőség szemére vetette, hogy csak a Magas-Tátrával hajlandóak foglalkozni, ezért két évvel a megalakulása után önállósította magát a budapesti szakosztály Magyar Turista Egyesület néven. A János-hegy életére azonban még nagyobb hatással volt a Budapest-Hegyvidéki Turista Egyesület, mely később a Svábhegy Egyesület nevet vette fel, és a mai napig ezen a néven működik. Az

ő szervezkedésüknek, illetve befolyásos tagjaik tevékenységének és adományainak köszönhető, hogy megépült egy fa messzelátó a János-hegy csúcsán – ennek pontos építési dátumát nem ismerjük. Valamint az is a nevükhöz fűződik, hogy 1890-ben átadták a Budakeszi úttól a János-hegyig vezető műutat, mely lehetővé tette, hogy ettől kezdve nem csak turista felszereléssel lehetett megközelíteni a messzelátót.

Leghíresebb látogatója a János-hegynek Erzsébet királyné volt. Ferenc József király felesége 1882-ben többször is fellátogatott a hegytetőre, ahonnan, az akkor már álló fa messzelátóról, a köznyelvben Gloriette-nek nevezett kilátóról nézett körbe. A fővárosi közgyűlés Gömői Havas Sándor javaslatára emlékkövet állíttatott Erzsébet királyné látogatásának tiszteletére. Ez az emlékkő a történelem folyamán eltűnt, azonban a XII. kerületi Önkormányzat 2007-ben az eredetivel megegyező formában és szöveggel visszaállíttatta. Erzsébet négy alkalommal sétált fel a János-hegyre: az említett 1882-es esztendő során háromszor, április 2-án, május 16-án és október 9-én. Majd egy évvel a genfi tragédia előtt, 1897. október 20-án is ide kirándult.

1885-re ez a fa messzelátó nagyon rossz állapotba került, így a főváros Erdészeti és Külterületi Bizottsága – ehhez tartozott a János-hegy környéki erdők kezelése is – javaslatot tett egy új kilátó létesítésére. Ebben a javaslatban már díszes állandó kilátóról beszélnek.

A hatalmas költségek miatt ezeket a terveket még úgy készítették, hogy a kilátó alja kőből a felsőbb szintek pedig fából készültek volna. A költségvetés 7000 forintra rúgott, ez azonban túl sok volt a főváros pénztárcájának, így a kérdést elnapolták. 1891-ben vetődött fel megint a kérdés, ekkor a fentebb már említett Gömői Havas Sándor beterjesztett egy javaslatot, mely szerint az egész kilátó kőből kell, hogy megépüljön. Ennek a költségvetése az 50 ezer forintot is meghaladta, mely összeg fényében a képviselők számára már nem is tűnt olyan veszélyesnek a meglévő fa kilátó. Az új kilátó létesítését a turista egyesületek is felkarolták, 1896-ban a Magyar Turista Egyesület kőkilátó építését javasolta a fővárosnak, a javaslatételnél tovább azonban nem jutottak. A kérdés két év múlva került újra terítékre, amikor az Erzsébet királyné elleni merénylet híre eljutott Budapestre.

Ekkor már az ország idegenforgalmi érdekeire hivatkozva is sürgették a kérdés megoldását. Így már a fővárosi közgyűlés is beadta a derekát, mert a Turista Egyesület mellett az I.¹ és a II. kerületi választmány, a Zugligeti Egyesület és a Svábhegyi Egyesület is kiállt a kilátó létesítésének fontossága mellett. Halmos János főpolgármester utasítást adott a Mérnöki Hivatalnak, hogy készítsenek terveket. 1900-ra el is készültek a tervek, melyek jócskán meghaladták a Turista Egyesület anyagi lehetőségeit. Úgy tűnt, hogy harmadszor is eredménytelenül zárul a kilátó építésének tervezése. Azonban váratlanul felbukkantak olyan támogatók, akikkel eddig nem számoltak: a vendéglő- és szállodatulajdonosok.

Glück Frigyes az Astoriánál lévő Pannonia szálloda tulajdonosa gondolkodott úgy, hogy nem elég, ha a szállodája szép s vendégcsalogató, az egész környéknek annak kell lennie, ha azt szeretné, hogy sok vendég érkezen hozzá. Felfigyelt arra, hogy az európaiak úgy tekintenek a Bécstől keletre eső vidékre, mint ahol az elmaradott világ kezdődik. Ezen szeretett volna változtatni, mivel büszke volt a magyar konyhára, Budapestre, és az otthonául szolgáló Svábhegyre. 1904-ben a Svábhegyi Egyesület az elnökévé választotta. Munkásságának eredménye a Gugger-hegyi Árpád-kilátó és a Városligeti oroszlános kőhíd is. Családja egyike volt a régi svábhegyi birtokosoknak: a villájuk a Diana utcában állt. Két évvel ezt követően megbízták Stróbl Alajost, hogy készítsen szobrot Erzsébet királynéről, melyet a János-hegyre vezető út mellett állítottak fel.

A Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestülete 1902-ben kapta meg a lehetőséget, hogy a fővárosban nemzetközi szállodáskongresszust szervezhessen. A világ minden tájáról érkező vendégek elcsodálkozhattak a millenniumi rendezvényeket követő Budapest pompáján. A szakmai előadások mellett a programsorozat egyik pontja volt a János-hegyre tett kirándulás is. Itt mutatta meg Glück Frigyes kollégáinak, hogy innen, egy helyről látszik mindaz, amiért érdemes Budapestre jönni. Egy neve elhallgatását kérő svájci szállodatulajdonos 1000 koronát ajánlott fel az Erzsébet királyné emlékére építendő kilátó céljára. A konferencia

¹ 1940-ig a XII. kerület területe az I. kerülethez tartozott.

nyereségesen zárt, és a befolyt összeget az Ipartestület ugyancsak a kilátó építésére ajánlotta fel.

Összesen tízezer koronát tudtak felajánlani, de ez még mindig messze elmaradt a legutóbbi tervek 120 ezres költségvetésétől. Banki kölcsönt szerettek volna felvenni, azonban a pénzintézetek rendre elutasították a kérelmüket.

1904. augusztus 12-én ült le tárgyalni Halmos János budapesti polgármester a mérnökökkel és a vendéglősökkel az Erzsébet-kilátó ügyében. Az ülésen három terv került elő, és az anyagiak mellett az is vitát gerjesztett, hogy a kilátó az eredeti terveknek megfelelően „csak” a turisták szolgálatára épüljön fel, vagy pedig a szállodatulajdonosok és a főváros igényeit figyelembe véve műemléki monumentalitással is bírjon a torony. Ezek az eltérő elvárások elbizonytalanították Klunzinger Pál építészt, akit a főváros megbízott a kilátó terveinek előkészítésével, hiszen nehezen tudott minden szempontnak megfelelni. Alapvető feltételként ugyanis a következőket kapta megbízóitól: a hegy alakjához igazodjék a kilátó, minden oldalról egyaránt látszódjék, a hegy koronája legyen, és természetesen mindez teljes mértékben kivitelezhető is legyen.

1904-ben a kilátóra szánt összeg 100 ezer korona volt, amit Glück Frigyesék és a főváros közösen adtak össze. Ez már elegendő volt ahhoz, hogy belekezdjenek a vállalkozásba: pályázatot akartak kiírni, melynek bírálójául Schulek Frigyeset, a Halászbástya tervezőjét, a Műegyetem tanszékvezetőjét kérték fel. A pályázatot végül nem írták ki, viszont felkérték Schulek Frigyeset, hogy módosítsa a már meglévő, Klunzinger Pál által készített terveket. Klunzinger eredetileg csúcsos tetőt tervezett a kilátóra, Schulek ezt levette, és helyére két emeletet tervezett. Az ő keze nyomán nyerte el a kilátó azt a neoromán stílust, mely annyira hasonlatossá teszi a Halászbástyához. A tervmódosítások jelentősen megnövelték a költségeket, azonban senki nem mert szólni Schulek Frigyesnek, nem merték megkérdőjelezni az általuk felkért szakértőt. Klunzinger szavá is tette, hogy a módosított kilátó csak két kilométerrel növeli a látástávolságot, és ez a két kilométer nincs arányban azzal a sok ezer koronával, ami plusz költséget (60 ezer korona) eredményezett az átalakítás. A kilátó kivitelezése csúszott, a vállalkozók

kötbért követeltek, így a végső ára a kilátónak 240 ezer koronát tett ki, azonban ekkor már senki sem törődött a költségekkel.

1908. június 12-én tette meg az első kapavágást Bódy Tivadar, a kilátó építését lebonyolító bizottság elnöke. A kivitelezésénél a legnagyobb probléma a távolság volt, hiszen a kilátó épülete messze esett minden fontosabb közúttól és közműtől. Az építőanyagokat átlagosan tizenkét kilométerről szállították. A köveket például Pilisborosjenőről, Budakalászról, Dunaharasztriból. Negyvenezer téglát használtak fel, és háromszáz fuvar homokot és cementet.² A szállítójárművekkel legfeljebb a mai Libegő felső állomásáig lehetett feljutni, azt követően a János-hegy csúcsára nem vezetett más, csak gyalogút. A szintkülönbség áthidalására kisvasutat kellett építeni, melynek a vonala nem lehetett egyenes a terepviszonyok miatt. A kocsikat egy benzinmotor húzta fel a torony magasföldszintjéig. A pályát úgy alakították ki, hogy körbefutott az alapzat körül, így az építőanyagot tetszőleges oldalra el tudták juttatni.

A munkások számára barakkokat építettek, de a legtöbbjük a városból járt fel minden reggel. A művezető, Stadtmüller Gyula azonban az építkezés idejére felköltözött a hegyre.

Külön problémát jelentett a vízellátás. Az Eötvös úti víztornyot a Svábhegyen csak 1911-ben adják át, ezért alkalmi vízvezetékot kellett építeni, mely három kilométerről szállította a vizet az építkezéshez.

Szerencsére Klunzinger Pál mindent dokumentált az építkezés során, így pontosan tudjuk a vállalkozók neveit is, akik részt vettek a kivitelezésben. A faragott köveket Král Gyula mester szállította, a szobrászati rész Mikola Ferenc nevéhez fűződik, az ablakokat Havas Márton készítette.

A kilátót rendkívül alaposan tervezte meg Klunzinger Pál és Schulek Frigyes. Ügyeltek arra, hogy a környező erdő fái ne nőhessenek magasabbra, mint a kilátó, hogy a lépcsőház biztonságos, védett helyre kerüljön, ahol a szél, az eső nem tehet kárt benne, valamint a turisták kényelmét szolgáló pihenőhelyeket is kialakítottak. Figyeltek továbbá arra, hogy a kör alapú kilátó tengelye egybeessen a hegy képzeletbeli tengelyével, ezért is olyan harmonikus megjelenésű az Erzsébet-kilátó a János-hegyen.

² *Majtényi György – Szatucsek Zoltán: Erzsébet-kilátó. Bp. 2005. 38.*

A kilátó építészeti stílusát tekintve – mint fentebb már említettük – neoromán stílusú, ugyanakkor gótikus elemek is megtalálhatóak rajta. A vízköpők groteszk alakok lettek volna, azonban elvetették az ötletet, és a mai egyszerű formában valósították meg őket. Eredetileg az alagsorban kapott helyet a toronyór lakása, valamint a menedékszobák. A földszintről a kilátóteraszokig két spirális lépcső halad: az egyik a felfelé, a másik a lefelé haladó kirándulók számára. A földszinten a kerengőben a bejárati ajtóval szemben emléktáblát helyeztek el, az építésre emlékezve, ezzel átellenben Stróbl Alajos Erzsébetről készült szobrát állították fel.³ A második teraszig lehet fedett lépcsőkön feljutni, a harmadik és a legfelső, negyedik szintre már nyitottan haladnak a lépcsők. A legfelső terasz épületében egy kicsi, ablakokkal ellátott kamrát építettek, hogy rossz idő esetén ide lehessen bebújni. Nem teljesen világos, azonban, kiknek szánták, hiszen néhány lépcsőt megtéve a zárt lépcsőházban találja magát a túrázó. Az első terasz 8,2 méter a második 16,14 méter, a harmadik 22,35 méter magasan van a talajszinttől.⁴

A kilátó két év alatt készült el, és 1910 őszének elején tartották meg az ünnepélyes megnyitóját. A meghívókhöz minden esetben csatoltak két ingyenjegyet a fogaskerekűre. Már reggel gyülekeztek az érdeklődők, és mindenki jelen volt, aki kivette a részét a megvalósításból. Egyedül Halmos János nem lehetett jelen, ő az építkezések ideje alatt elhunyt.

1910. szeptember 8-án délelőtt tizenegy órakor ágyúlövések jelezték az avatási ünnepség kezdetét. Közvetlenül ezt követően heroldok fújták meg a kürtjeiket a kilátó legfelső szintjén, majd elénekelték a Himnuszt. Bárczy Tivadar polgármester üdvözölte az egybegyűlteket a következő szavakkal: „Igen tisztelt közönség! Most, amikor a főváros köznapi légköréből nemcsak szimbolikusan, de valósággal fölemelkedtünk ide, ebbe a tisztább légkörbe, ebbe a tisztább világba, most lelkünket is tisztább, nemesebb érzések töltik el. Ezek között az érzések között kell, hogy első helyen legyen a hála érzése, amely szívünkben előtör. Az én ajkam által jusson kifejezésre a hála mindazok iránt, akik szívükkel, eszükkel, tehetségükkel, anyagi

³ Ez a szobor jelenleg a Budapest Galériában látható.

⁴ *Siklóssy László: Svábhegy. Bp. 1929. 172.*

áldozataikkal hozzájárultak ahhoz, hogy ez a mű itt, e helyen, ilyen formában létrejött. Hogy ezt a művet most különösebb ünnepélyességgel avatjuk fel, annak több sajátos oka van, és ezek között az okok között nem utolsó az, hogy itt egy olyan közintézményről van szó, és olyan középületről, amely nem tisztán hatósági eszközökkel, hanem derék áldozatkész férfiaknak tekintélyes hozzájárulásával jött létre. Mi itt ünnepélyesen még az illetők akarata ellenére is meg akarjuk jegyezni, igen tisztelt közönség, hogy ez a szerény patrícius férfiú, aki legtöbbet tett, Glück Frigyes.”

Beszédében kitért természetesen Erzsébet királyné látogatásaira. A beszéd végeztével megnyitották a kilátó kapuit, hogy az érdeklődők megnézhessek belülről is a tornyot. A díszebédet Glück Frigyes szállodájából szállították a hegyre, melynek a fő fogása a Mátyás király korabeli vadászatok emlékét feleleveníteni kívánó vaddisznólakoma volt.

Az átadás napján azonban nem volt még teljesen kész a kilátó épülete. Hiányoztak a falak belső díszítései, és az üvegmozaikos ablakokból is csak néhány volt még a helyén.

Az átadáskor még nem volt meg a kilátót övező díszburkolat, és a környék rendbetétele is váratott magára. Ennek ellenére egyre többen sétáltak fel a főváros új nevezetességéhez, melynek népszerűsítésében részt vett Kozár Mihály is, a János-hegyi Vendéglő bérlője. Ő nyomatta az első képeslapokat a kilátóról. A János-hegyi Vendéglő a Libegő mai felső állomásának helyén állt 1880 óta. Kozár Mihály sokat panaszkodott is, hogy a kilátó építése rossz hatással van a forgalmára. A kilátó megnyitását követően már nem küldött több panaszos levelet a városvezetésnek, feltehetően örült a kirándulók újból meginduló seregeinek. A vendéglőből gyönyörű kilátás nyílt a városra, és számos híresség megfordult a teraszán az évek alatt. Vendégeskedett itt Wekerle Sándor, Apponyi Albert, Bethlen István, de még az utolsó magyar király és felesége, IV. Károly és Zita királyné is betért a vendéglőbe.⁵

A kilátó környezetét folyamatosan rendezték: 1923-ban készült el a közvilágítással ellátott út a Normafától a kilátóig. A törődés ellenére a húszas években a kilátó állapota nagyon leromlott, ami az első terasz rossz szigetelése miatti beázásoknak volt köszönhető. Sokan panaszkodtak, hogy

⁵ *Majtényi Gy. – Szatucsek Z. : i.m. 49.*

az állandó toronyőr miatt a kilátóban mindig ételszag van, és néha a toronyőr tűzhelyéről kiáramló füsttől nem lehet élvezni a kilátást.⁶ Ezért külön házat építettek az órnek, és a hely kulturáltabbá tétele érdekében illemhelyeket is létrehoztak. A legnagyobb változást azonban az 1926-ban elkészített díszkivilágítás jelentette, mely az országban az első állandó díszkivilágítás volt. Csak két évvel később – a sikeren felbuzdulva – kapott állandó díszkivilágítást a Halászbástya, a Mátyás-templom és a Citadella.

A kilátó környezetének rendezése csak 21 év után, 1931-ben zárult le. Ekkor épültek a kilátóhoz felvezető út támfalai, ekkor helyezték ki a kilátó körüli teraszra a faragott kőpadokat.

A fejlesztések nem voltak hiábavalóak: 1932-ben a kilátó épületében létrehozott melegedőt 220 ezren keresték fel, a tényleges látogatók száma ennél jóval több lehetett.

A második világháború évei alatt a kilátó épülete elhanyagolttá vált, azonban a háborút követően reménysugár volt, amikor a hűvösvölgyi Balázs vendéglőt üzemeltető Balázs család bérbe vette a kilátó teraszát, és itt is jó nevű vendéglátó helyet alakított ki. A kirándulók szívesen zarándokoltak fel, hogy egyenek a híres pörköltből, vagy a libamájból. Az államosítás azonban a kilátót sem kerülte el: 1950-ben a Pénzügyi Központ államosította a vendéglőt, mely Balázs Antaltól a Vendéglátóipari Vállalat kezelésébe került.

A szocialista korban a kilátó, és annak szellemi öröksége nem illett bele a városfejlesztési tervekbe, így folyamatosan elhanyagolták. Egyetlen beruházást hajtottak végre: egy hatalmas vörös csillagot építettek a legfelső szintre, melyet éjszaka a főváros legtöbb pontjáról látni lehetett. Emiatt a legfelső szintre látogatók nem mehettek fel.⁷

1981-ban az elhanyagoltságnak meg lett az ára: be kellett zárni a kilátót, mivel életveszélyessé vált. A villanyvezetékek szétmállottak, a kövek elmozdultak a helyükről, több helyen omlott a vakolat. A főváros vezetésének csak nyűg volt a kilátó, nem tudtak mit kezdeni vele. 1987-ben a Vidám Színpad kezelésébe adták. Felújították az épületet, a teraszt alkalmassá tették nagyobb szabadtéri rendezvények megtartására. 1992. április 21-én

⁶ A kémény kürtője a kilátó legfelső szintjén nyílt.

⁷ *Salamin András*: Buda-hegyvidéki vasutak. Bp. 2001. 590.

adták át a felújított Erzsébet-kilátót. A megnyitón részt vett Schulek Frigyes unokája is.

A Vidám Színpad számos ötlettel akarta a kilátót látogatottságát növelni. Tervbe voltak véve főzőversenyek, sőt diszkó is a fiataloknak. Ez utóbbit a környezetvédők heves ellen állása miatt elvetették. Hiába volt azonban minden igyekezet, nem sikerült nyereségessé tenni a kilátót, amit a romló közlekedési viszonyokkal magyaráztak. 1994-ben megszüntették a Libegő felső végállomásáig közlekedő buszokat, így a kilátó már nem volt megközelíthető tömegközlekedéssel. 1996-ban a kilátó ismét a főváros kezelésébe került.

A XII. kerület már ekkor jelezte, hogy hajlandó a kilátót méltó módon felújítani, de ezt a javaslatot nem vették figyelembe, és egy kft-nek adták ki, amely azonban szembesülve a környezetvédelmi előírások és szabályok sokaságával nem vállalta a feladatot.

Ez a huzavona a kilátót is megviselte, mivel a gazdátlan épületek sorsára jutott. Szemetessé vált, a kitört ablakokat senki nem pótolta, a vörös csillag tartóállványzata pedig ott rozsdásodott a tetején.

Az állapot tarthatatlanságát a fővárosi vezetés is belátta, és elfogadta a XII. kerület felajánlását. A kerület tulajdonba kapta a kilátót, cserébe vállalta, hogy öt év alatt 150 millió forintot költ rá.

A munkálatok egyből megkezdődtek, bár a kevésbé látványos részekkel. Az engedélyeztetés, tervezés és előkészítés évei következtek. 2005 januárjában egy sajtótájékoztató keretében jelentette be Mitnyan György, a kerület akkori polgármestere, hogy az Erzsébet-kilátó felújítása megkezdődik, méghozzá úgy, hogy a szükséges összeget a kerület önerőből fedezi.

A legnagyobb problémát az okozta, hogy a torony tetején évtizedekig álló vörös csillag komoly kárt okozott az épület szerkezetében. Mivel a kilátót nem arra tervezték, hogy ilyen súlyt elbírnjon, ezért az épületet alkotó kövek egyszerűen szétcsúsztak egymáson.⁸ A köveket kapcsokkal rögzítették egymáshoz. A Pilisi Parkerdő rendbe tette a környező turistautakat és a Libegőnél lévő játszóteret is. Új díszkivilágítást kapott az Erzsébet-kilátó, és a körülötte lévő teret díszburkolattal fedték le.

⁸ *Majtényi Gy. – Szatucsek Z.: i.m. 65.*

Ünnepélyes keretek között 2005. szeptember 17-én adták át a felújított kilátót ismét a kirándulók számára. Az este hét órakor kezdődő eseményre ahonnan sétáltak fel a kilátóhoz, az ünnepség tűzijátékkal zárult. Az idén száz éves Erzsébet-kilátó tehát újból régi szép állapotában várja a látogatóit, azonban annak az időnek úgy néz ki, hogy végleg leáldozott, amikor jól működő vendéglőt lehetett üzemeltetni a hegytetőn. Napjainkban a legtöbb kiránduló magával viszi az ebédjét, de lehet, hogy jól is van ez így, hiszen így legalább tényleg csak azok látogatják a kilátót, akik becsülik és értékelik a természet értékeit, és ők sincsenek kevesen.

Korabeli képeslap az Erzsébet-kilátóról
(Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény)